

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Валентина Мелаш, Крістіна Ковальчук

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Статтю присвячено актуальній на сьогодні проблемі формування екологічної компетентності молодого покоління, значну увагу приділено теоретико-практичному підходу до її формування. Визначено та подано опис сутнісних характеристик змісту екологічної компетентності, обґрунтовано необхідність впровадження екологічних екскурсій у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл із метою підвищення рівня екологічної компетентності молодших школярів. У статті представлено результати дослідження рівня сформованості цієї особистісної характеристики в учнів початкової школи.

Ключові слова:

екологічна компетентність, сталий розвиток, екологічна стежка.

Анотация:

Мелаш Валентина, Ковальчук Кристина. Теоретико-методические основы формирования экологической компетентности младших школьников.

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме формирования экологической компетентности подрастающего поколения, значительное внимание уделено теоретико-практическим основам ее формирования. Определены и описаны существенные характеристики содержания экологической компетентности, обоснована необходимость внедрения экологических экскурсий в учебно-воспитательный процесс общеобразовательных школ с целью повышения уровня экологической компетентности младших школьников. В статье представлены результаты исследования уровня сформированности этой личностной характеристики у учащихся начальной школы.

Ключевые слова:

экологическая компетентность, устойчивое развитие, экологическая тропа.

Resume:

Melash Valentyna, Koval'chuk Kristina. Theoretical and methodological principles of ecological competence formation in the primary school children.

The article is devoted to the present problem of ecological competence formation in the younger generation; considerable attention is paid to theoretical and practical approach to its formation. The authors have identified and described the essential characteristics of the environmental expertise content; they emphasize the necessity to introduce environmental excursions into the educational process at secondary schools in order to increase the level of environmental competence of the primary school children. The article represents the results of the research which demonstrate the level of formation of this personal feature among the primary school children.

Key words:

ecological competence, sustainable development, ecological path.

Постановка проблеми. Сучасні актуальні проблеми взаємин суспільства й природи висувають нові невідкладні завдання. Одне з них – виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати й відтворювати її багатства, психологічно готового берегти природу. Це потребує переорієнтування екологічного виховання на можливість здійснювати випереджувальну підготовку людини до переходу на стратегію сталого розвитку, формування екологічної компетентності сучасної людини.

Необхідним стає визначення теоретико-методичних засад формування екологічної компетентності та впровадження інноваційних засобів і форм навчання і виховання, за яких учні б усвідомлювали практичну значущість екологічної компетентності, виявляли б свою зацікавленість, набували здатності й готовності до ініціативної творчої діяльності екологічного спрямування.

Робота виконана відповідно до проблематики студентської наукової лабораторії «Екологічна освіта для сталого розвитку» Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького у руслі теми «Проблеми формування екологічної етики учнів, учнівської молоді та широких верств населення, розробка інноваційних технологій для формування екологічно орієнтованих цінностей».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уточненню сутнісних характеристик екологічної

компетентності присвячено вже чимало праць науковців і педагогів-практиків (А. Вітинська, Г. Гойдаш, В. Маршицька, О. Пруцакова, Н. Пустовіт, С. Шмалей та інші).

Екологічна компетентність є складником життєвої компетентності, теоретичні засади якої розкрито С. Бондар, Дж. Равеном, А. Хуторським, І. Яшук. Основні підходи до формування екологічної компетентності відображено в дослідженнях Н. Пустовіт, О. Колонькової, В. Маршицької, Л. Титаренко, С. Шмалей.

Формулювання мети статті. Мета статті – теоретично обґрунтувати значення формування екологічної компетентності як одного зі складників життєвої компетентності, довести ефективність проведення екскурсій на екостежку для підвищення рівня екологічної компетентності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природне і соціальне середовище невіддільні одне від одного не лише тому, що людина є біосоціальною істотою, а й тому, що безпосередньо чи опосередковано вона повсякчас впливає на природу. І задоволення практично всіх потреб залежить від можливостей і властивостей природи. Тому виділення у структурі життєвої компетентності особистості екологічного складника диктується об'єктивною дійсністю. Змістове наповнення екологічної компетентності та її значення у структурі життєвої компетентності зумовлені історично. У структурі життєвої компетентності

первісної людини екологічна компетентність становила значну частку, а змістове наповнення останньої було переважно природознавчим. Згодом, коли взаємодія людини з природою опосередковувалася все більш потужними знаряддями праці, виникла ілюзія відносної незалежності людини від природи й натомість, залежності від інших людей. У структурі життєвої компетентності зростають і посилюються соціальні складники. Екологічний складник поступається їм місцем. Сьогодні залежність людини від природи залишається опосередкованою, але стає більш усвідомленою. Екологічна компетентність залишається складником життєвої, набуваючи соціальних ознак: по-перше, вона пов'язана з можливостями задоволення вітальних, матеріальних, духовних потреб людини; по-друге – зі зростанням відповідальності за екологічні наслідки дій і вчинків перед іншими людьми, прийдешніми поколіннями.

Сучасною тенденцією екологічної освіти і виховання є розуміння останньої в контексті освіти в інтересах збалансованого розвитку. Її принципи визначені у відповідній Стратегії СЕК ООН: розширення концепції екологічної освіти з охопленням широких питань розвитку; заохочення розвитку системного, критичного і творчого мислення, ставлення до життя; тривалість відповідної освіти протягом усього життя, охоплення всіх рівнів освіти й елементів життєвої сфери; урівноважування місцевих, національних і регіональних екологічних проблем, а також їх глобального контексту; розгляд етичних аспектів, формування почуття відповідальності; подолання ізоляції школи від суспільства, налагодження взаємодії і партнерства різних секторів суспільства; зміщення акцентів з передачі інформації на розвиток умінь приймати рішення через упровадження активних методів навчання [5].

Державний стандарт початкової загальної освіти ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого і компетентісного підходів, що зумовлює чітке визначення результативного складника засвоєння змісту початкової загальної освіти. Компетентісний підхід передбачає формування природознавчої компетентності учня шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу, способів навчально-пізнавальної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності та природоохоронної практики [1].

Визначальними категоріями в освіті є поняття компетенції та компетентності. Екологічна компетенція пов'язана зі сприйняттям особистістю навколишньої дійсності, яке базується на внутрішньому взаємозв'язку й цілісності індивіда та Природи, унаслідок чого формується здатність людини розглядати загальнолюдські проблеми в рамках екологічних. Формування екологічної компетенції особистості є процесом духовно-

практичної діяльності суб'єкта, заснованим на особистому й суспільному досвіді. А екологічна компетентність – це системна інтегративна якість індивідуальності, що характеризує здатність розв'язувати різного рівня проблеми й виконувати завдання, що постають у життєвих ситуаціях і професійній діяльності, на основі сформованих цінностей і мотивів, знань, навчального й життєвого досвіду, індивідуальних особливостей, нахилів, потреб.

Екологічна компетентність школяра об'єднує нормативний, когнітивний, емоційно-мотиваційний і практичний компоненти. Когнітивний компонент охоплює наукові знання про структуру, енергетику та функціонування біосфери як цілісної системи, єдність людини й суспільства з природою, екологічні проблеми й шляхи їх розв'язання, сучасні завдання охорони природи. Емоційно-мотиваційний компонент змісту визначається значенням природи й тим, що вона зазнає з боку людини і якого потребує захисту. Нормативний компонент змісту екологічної компетентності школярів містить систему норм, правил, принципів і заборон щодо взаємодії людини з довкіллям. Практичний компонент змісту являє собою сукупність різноманітних видів і способів діяльності, спрямованих на формування в школярів пізнавальних і практичних умінь і навичок екологічного характеру, розвиток вольових якостей, а також потреб й умінь виявляти активність при розв'язанні екологічних проблем [4, с. 24].

Зміст процесу формування екологічної компетентності забезпечує насамперед здобуття учнями відповідних знань, що становлять підґрунтя вироблення ставлень, практичних умінь і навичок поведінки й діяльності щодо довкілля, які дають змогу особистості вільно брати реальну участь у розв'язанні екологічних проблем, застосовуючи творчий підхід. Відповідна вимога зафіксована в Концепції екологічної освіти України у вигляді єдності трьох тенденцій, що передбачають формування сучасних екологічних уявлень, нового ставлення до природи, нових стратегій і технологій взаємодії з природою.

Педагогічна діяльність, націлена на формування екологічної компетентності учнів основної школи, має спрямовуватися на:

- зростання рівня поінформованості школярів насамперед щодо виникнення й подолання побутових екологічних проблем, акцентування й актуалізацію проблематики краєзнавчого характеру;
- демаркантилізацію та депрагматизацію характеру мотивів, формування ставлення до природи як універсальної цінності, зростання значущості екологічних цінностей в ієрархії топ-цінностей особистості;
- формування вміння свідомого прийняття рішень екологічного характеру в ситуаціях,

пов'язаних із вибором моделі поведінки у природі й сфері особистого й родинного споживання.

Важливою умовою успішного формування екологічної компетентності учнів є застосування форм і методів педагогічного впливу, що охоплюють експеримент і пошук, розвивають аналітичні та інтелектуальні вміння, здатність критично осмислювати явища, інформацію та досвід, знаходити й обґрунтовувати варіанти розв'язання життєвих ситуацій [2, с. 57].

Екологічний гуманізм як принцип діяльності мислення людини – не зраджуючи, не вбиваючи, не руйнуючи – сприймається дитиною реально й об'єктивно тільки під час її безпосереднього контакту з природою, коли максимально залучаються до роботи всі сенсорні системи та глибоко аналізуються причинно-наслідкові зв'язки.

Екскурсія – один із найкращих способів конкретного й предметного вивчення навколишнього світу. При звичайному вивченні ми ізолюємо об'єкти вивчення, беремо їх у визначеному порядку, кожен окремо, без чого не можна розібратися у тій складній сукупності предметів і явищ, яку пропонує нам життя. Звичайне вивчення побудоване переважно на аналізі складного цілого й детальному розгляді його частин. Наслідком цього стає мозаїчне знання з окремих шматочків, які не складаються в загальну картину. Екскурсії на природу дають можливість показати деталі цілісного взаємозв'язку предметів і явищ навколишнього світу.

Великий інтерес викликає у школярів екологічна стежка. На екологічній стежці учні є і творцями, й організаторами, і пропагандистами, що дає змогу сформувати такі їх якості, як вміння працювати в колективі, відповідальність, творче ставлення до справи [3, с. 305].

Головна мета роботи на екологічній стежці – виховання екологічно грамотної поведінки дитини у природному довкіллі, поширення знань про природу та людину як її невіддільну частину.

Навчально-виховна робота на екологічній стежці спрямована на формування систем наукових знань, поглядів, переконань, які закладають основи відповідального та діяльнісного ставлення до довкілля, тобто екологічної культури молодшого школяра.

Для підвищення рівня екологічної компетентності молодших школярів нами була розроблена методика організації та проведення екскурсій на екологічну стежку: «Живуть рослини – живе й людина», «Чисте обличчя природи». Екскурсії були розроблені для учнів 2-х і 4-х класів згідно з програмою курсу «Екологія рідного краю» і проведені на екологічній стежці Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького «Дивосвіт природи».

Основною метою екскурсії «Живуть рослини – живе й людина» було ознайомлення дітей з основними рослинами місцевості, усвідомлення залежності життя людини від рослинного світу, переконання в необхідності його охорони. Під час підготовки до екскурсії нами були підібрані цікаві факти про використання рослин у різних сферах діяльності людини. Учні були поділені на групи для виконання дослідницьких завдань. Під час проведення екскурсії на різних прикладах було розкрито практичне, валеологічне, естетичне значення рослин. Діти мали можливість безпосереднього контакту з природними об'єктами під час проведення гри. Та найбільші враження учні отримали від проведення тренінгу, складеного на основі здоров'язберігаючих технологій. Мета тренінгу – показати дітям, що кожне дерево має свою енергетику, яка може вгамувати біль людини або вселити бадьорість, і практично перевірити цілющі властивості дерев на собі.

Екскурсія «Чисте обличчя природи» проводилася з метою екологічної просвіти не тільки учнів, а й батьків. Основною метою було ознайомлення учнів та їх батьків із впливом життєдіяльності людини на природу, формування умінь давати екологічну оцінку стану довкілля, прогнозувати наслідки нерозумної поведінки людини, умінь організовувати свою життєдіяльність так, щоб зменшити кількість побутового сміття. Під час екскурсії проводилася акція «Ми побороємо засміченість». Діти разом із батьками збирали сміття на території стежки. З метою усвідомлення необхідності вторинного застосування та переробки використаних предметів і речей діти презентували зроблені своїми руками речі з набору предметів побутового сміття. Для залучення батьків до природоохоронної діяльності проводилася вікторина «Золоті розсипи смітників». Кожна група дітей складала свою листівку-звернення до жителів міста з пропозицією зменшити кількість сміття, яке викидається. Після проведення екскурсії діти разом із батьками створювали макет власної екологічної стежки, що сприяло глибшому усвідомленню необхідності дбайливого ставлення до природи.

Ми порівняли рівні сформованості екологічної компетентності до та після проведення екскурсій. Проведений експеримент показав, що учні здобувають більш глибокі та системні знання з екології рідного краю, у них формується система екологічних умінь природоохоронної спрямованості лише безпосередньо під час спілкування з природою. Це вагомий доказ ефективності проведення екскурсій на екологічну стежку, а також необхідності їх впровадження для використання в загальноосвітніх школах і позашкільних заходах із метою підвищення рівня екологічної компетентності.

Висновки. Екологічний гуманізм як принцип діяльності мислення людини – не зраджуючи, не вбиваючи, не руйнуючи – сприймається дитиною реально й об'єктивно тільки під час її безпосереднього контакту з природою, коли максимально залучаються до роботи всі сенсорні системи та глибоко аналізуються причинно-наслідкові зв'язки.

Експериментально доведено, що екологічні екскурсії відкривають можливості для комплексного використання методів і форм навчання, збагачують знаннями школярів і самого вчителя, до-

помагають виявити практичну значущість знань, сприяють ознайомленню учнів із досягненнями науки, є ефективним засобом формування екологічної компетентності, зокрема через емоційну сферу.

Перспективи подальших розробок. Планується провести подальше дослідження у напрямі детального вивчення формування екологічної компетентності молодших школярів, розробити методу проведення екскурсій на екостежку за участю батьків, природоохоронних організацій, фахівців з екології, упровадити їх у шкільний процес.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт початкової загальної освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. – № 462 [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911/.
2. Ермаков Д.С. Учимся решать экологические проблемы: Методическое пособие для учителя / Д.С. Ермаков, И.Д. Зверев, И.Т. Суравегина. – М.: Школьная пресса, 2002. – 112 с.
3. Поліщук Н.А. Екологічна стежка як засіб формування першооснов екологічної культури школяра / Н.А. Поліщук // І-й Всеукраїнський з'їзд екологів: міжнар. наук.-техн. конф.: тези допов. – С.305-306.
4. Пустовіт Н.А. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник / Н.А. Пустовіт, О.Л. Пруцакова, Л.Д. Руденко, О.О. Колонькова. – К.: "Педагогічна думка", 2008. – 64 с.
5. Стратегія ЄЕК ООН для освіти в інтересах сталого розвитку (прийнята на нараді високого рівня представників міністерств охорони навколишнього середовища і освіти). Вільнюс. – 17-18 березня, 2006. – 22с.

References

1. *State standard of elementary general education.* (2011). Affirmed by the ruling of Cabinet of Ministers of Ukraine dated 20 April 2011 Retrieved from http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911/. [in Ukrainian].
2. Yermakov, D. S. (2002). *Learning to solve ecological issues: Teaching technique guide.* Moscow: Shkolnaya pressa. [in Russian].
3. Polishchuk, N. A. *Ecological path as a way to form fundamental principles of schoolchild's ecological culture.* Paper presented at the 1st All-Ukrainian Meeting of Ecologists: International scientific and technical conference. [in Ukrainian].
4. Pustovit, N. A. (2008). *Formation of schoolchildren's ecological competence: scientific and methodical guide.* Kyiv: Pedagogichna dumka. [in Ukrainian].
5. *Strategy of EEC UNO for education in interests of steady development* (adopted at the summit of representatives of Ministries of Environmental Protection and Education). (2006). Vilnius. [in Ukrainian].

Рецензент: Сегеда Н.А. – д.пед.н., професор

Відомості про авторів:

Мелаш Валентина Дмитрівна

Ковальчук Крістіна Ігорівна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i10.690

Надійшла до редакції: 06.05.2013 р.

Прийнята до друку: 24.06.2013 р.